

Дослідження високої наукової цінності

Володимир Орлянський,
доктор історичних наук,
професор кафедри політології і права
Запорізького національного технічного університету

Кальян С. Є. Єврейська спільнота у політичному процесі на теренах підросійської України (середина XIX - початок XX ст.) / С. Кальян. - Полтава: Довкілля-К, 2009. - 335 с.

Монографія С. Кальяна виконана на основі великої кількості вітчизняних та зарубіжних публікацій. Автор аналізує різні види джерел: імперське законодавство щодо єврейства; документи, підготовлені за дорученнями влади офіцерами генерального штабу чи представниками імператорського російського географічного товариства; матеріали з канцелярії Ради Міністрів, губернських комісій, Ради об'єднаних дворянських товариств; документи українських, загальноросійських, єврейських політичних партій; періодичні видання (як єврейські — „Рассвет”, „Сион”, „Га-меліц”, „Кол Мевассер”, „Русский еврей”, так і неєврейські — „Русский вестник”, „Русский инвалид”, „Одесский вестник” та інші).

Заслуговує на увагу теоретичний аналіз подій, пов'язаних із життям єврейства після погромів 1881 - 1882 років, коли почали проступати нові тенденції в розвитку політичного процесу, пов'язані з масовою еміграцією та політизацією становища євреїв у Східній Європі. Все це дає можливість зрозуміти особливості і морально-духовну специфіку формування умов для створення держави Ізраїль.

Перший розділ дослідження можна назвати традиційним. Автор висвітлює історіографію проблеми і виділяє кілька етапів та підетапів у розвитку наукового вивчення обраної для дослідження теми, обґрунтовує критерії кожного періоду, називає дослідників тих чи інших аспектів проблеми. При цьому С. Кальян не поминув і напрацювання авторів, які здійснювали дослідження не тільки за часів Російської імперії, а згодом Радянського Союзу, але й ізраїльських, західних та сучасних російських та українських науковців. Важливою складовою розділу є параграф, присвячений характеристиці джерел. Показово, що дослідник, приступаючи до аналізу джерельного комплексу, поставив за мету з'ясування структури джерельної бази писемного типу, аналіз

походження, обсягу, інформативної „глибини” джерел та ступеня їх достовірності. Слід відзначити, що йому це вдалося. Крім того, С. Кальян показав, що джерельна база є достатньою для наукового вивчення теми, що заради точності даних можливою і необхідною є перевірка одного джерела іншим.

Змістовним та інформативно насиченим є підрозділ, присвячений аналізу концептуальних підходів та інструментарію вивчення політичного процесу. С. Кальян справедливо зауважив, що проблемою номер один для дослідника історичного політичного процесу є проблема методології. Він відзначає (і з цим не можна не погодитися), що численні підходи до вивчення політичного процесу, запропоновані науковцями у ХХ столітті, передбачають вивчення демократичного політичного процесу, аналіз сучасності.

У другому розділі проаналізовано досить конфліктне зовнішнє середовище, яке формувалося, з одного боку, європейськими етносами та їх політикою, а з іншого - панівною нацією — росіянами, а ще поляками та українцями (параграф четвертий).

Особливу увагу автор приділяє аналізу інтелектуального багажу єврейської еліти, виробленим нею політичним стратегіям - на етапі Таскалі асиміляційній стратегії, запропонованій згодом бундівцями, політичними й духовними сіоністами тощо. Інтерес викликає аналіз причин, які спричиняли конфліктогенність поліетнічного середовища, та висвітлення націоналізуючих чинників - Таскалі, політики самодержавства, юдофобії, впливу українців, росіян тощо.

У монографії аналізується ресурс, яким володіла єврейська община та в яких суспільних підсистемах вона була присутньою, як саме відбувалися трансформація чи перерозподіл цього ресурсу, а отже й перерозподіл влади в єврейській общині, хто був учасником і керівником цього перерозподілу, тобто в чітких інтересах він проводився. Усі ці матеріальні та владні ресурси, доводить автор, сприяли колективному пристосуванню євреїв до умов життя в Російській імперії, їх соціалізації серед слов'янського населення, яке сприймало євреїв як окрему соціальну і національну групу. Наявність окремої релігії, власної мови на українських теренах дозволяло євреївству відчувати себе окремим народом, зберігати свою етнічну ідентифікацію.

Єврейські погроми початку 1880-х років як форма етнічного насилля, як якісно новий потужний виклик з боку соціального середовища стали своєрідним каталізатором, що сприяв активній політизації євреївства, зростанню їх національної самосвідомості та етнічній інтеграції на основі національних та духовно-релігійних інтересів. Період з кінця ХІХ до початку ХХ століття був часом урізноманітнення соціально-політичного життя єврейської громади в Україні.

Що стосується вивчення єврейської проблематики сучасними українськими дослідниками, то С. Кальян, з одного боку, справедливо відзначає, що до цих питань почали проявляти інтерес не тільки

дослідники-євреї. З іншого боку, автор звертає увагу на те, що, попри посилення дослідницького інтересу, поки ще не створено праць, які б були написані в політологічному (а не історичному) ключі, в яких би постала цілісна картина участі єврейства в політичному процесі на українських землях Російської імперії.

С. Кальян виконав значну роботу з дослідження концептуальних підходів та інструментів до вивчення політичного процесу загалом і „минулого політичного процесу”, „минулої політики” зокрема. Такий підхід дозволив йому запропонувати власний алгоритм вивчення історичного політичного процесу, „минулої політики”.

Досить цікавим є аналіз ідентичностей єврейства, яке після поділів Польщі опинилося в російському підданстві. Автор показав, що одні з євреїв прагнули залишитись юдеями, інші бажали культурної асиміляції при збереженні власної юдейської віри, треті переходили у християнство, четверті залишалися євреями.

З появою єврейських політичних партій, відзначає С. Кальян, постали нові умови, під впливом яких відбувалася подальша соціалізація єврейської особистості, виникали нові стратегії політичної поведінки, посилювалась політизація єврейських мас.

Можна погодитися з автором, що вивчення політичних процесів у єврейському середовищі, дослідження взаємодії єврейства з представниками інших націй на теренах України сприятиме поглибленню наших знань не тільки про єврейське суспільство, але й про українське, на землях якого проживали євреї, і навіть ізраїльське, оскільки коріння багатьох ізраїльських поселенців - у Східній Європі і, зокрема, в Україні.

Позитивно оцінюючи дослідження, відзначимо, що в подальшій науковій роботі автора над даною проблемою необхідно тісніше пов'язувати єврейське питання з суспільно-політичними процесами, що відбувалися в Україні в цей історичний період, показати співпрацю молодих українських політичних партій з єврейськими політичними партіями та соціальними громадами, участь євреїв у роботі загальноросійських партій. Висловимо й таке побажання: було б доцільно в ході подальшої роботи глибше дослідити інтелектуальну складову єврейського ресурсу на „національному етапі” розвитку (а не тільки „переднаціональному”), взаємозв'язки із західним єврейством (їх форми, наслідки).

Дослідження С. Кальяна має високу наукову цінність та є важливим доробком в історіографії проблеми. Книга буде корисною для наукових працівників, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами розвитку єврейської нації.